

СИСТЕМНІ І ФУНКЦІОНАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ КАТЕГОРІЇ ЧИСЛА УКРАЇНСЬКИХ І РОСІЙСЬКИХ ІМЕННИКІВ

Стаття присвячена аналізу системних і функціональних характеристик категорії числа українських і російських іменників. Результати дослідження реалізації категорії числа українських і російських іменників у паралельних текстах офіційних документів доводять залежність функціональних характеристик іменників від їх системних ознак.

Грамматична категорія числа є одним із проявів категорії кількості в мові. У загальному розумінні число як іменна словозмінна категорія виражає протиставлення значення "одичності й більш ніж одичності" предметів [1: 83]. Дослідження категорії числа іменника передбачає вивчення особливостей походження й розвитку числа, його семантики, структурних, функціональних, стилістичних характеристик, а також зв'язків з філософською категорією кількості [2: 184].

Вивчення системних характеристик категорії числа іменників може бути орієнтовано на словник (як відображення системи мовних одиниць), а функціональних характеристик – на текст (як результат мовної діяльності). При цьому серед функціональних ознак найбільш істотною уявляється частота вживання одиниць у тексті. Основна мета даного дослідження полягає у виявленні закономірностей реалізації категорії числа іменників української і російської мов методом статистичного аналізу текстів офіційних документів. У якості матеріалу дослідження були обрані паралельні тексти документів НАТО [3; 4] обсягом у 20 000 слововживань. Вибір матеріалу був обумовлений наявністю корпусу паралельних текстів українською, російською та англійською мовами і можливістю подальших типологічних досліджень категорії числа іменників у флективних і аналітичних мовах. Використання паралельних текстів офіційних документів забезпечує тематичну однорідність вибірки, а її обсяг – статистичну вірогідність результатів дослідження.

Результати аналізу реалізації категорії числа іменників показують, що і в українському, і в російському текстах документів зафіксовані такі групи іменників: 1) що мають обидві форми числа; 2) *Singularia Tantum*, 3) *Pluralia Tantum*. Для виявлення закономірностей функціонування іменників цих груп були укладені частотні словники (ЧС) словоформ (для зіставлення частоти форм однини й множини) і лем (для аналізу функціонування зазначених вище груп). З цією метою використовувалися лінгвістичні програми комплексу *Proling Office 5.0*, призначені для обробки українських і російських текстів [5]. У ЧС словоформ кожний іменник характеризується абсолютною частотою – кількістю його вживань у даному масиві текстів. При укладанні зазначених словників для підрахунку одиниць тексту був застосований найбільш формальний підхід, при якому окремою словоформою вважається послідовність літер між двома пробілами або між пробілом і пунктуаційними знаками.

Аналіз ЧС словоформ виявляє, що як українські (8051 уживання), так і російські іменники (7998 уживань) характеризуються високою частотою й покривають відповідно 40,26% українського й 40,1% російського тексту. Ці результати співвідносяться з даними досліджень художніх текстів українською мовою: у всіх текстах, за винятком драматургії, серед високочастотних слів переважають іменники [6: 11]. Загальна кількість ужитих форм іменників в українському тексті (1881) істотно менше ніж у російському (2366), показник ϵ дорівнює 20,5%. Наведені вище статистичні дані про кількість слововживань і форм іменників в аналізованих текстах дозволяють припустити, що українські іменники характеризуються більшою частотою, ніж російські.

Дійсно, аналіз 10 високочастотних словоформ українських іменників показує, що кожна з цих форм зустрічається в текстах більше 48 раз, а сума частот цих форм становить 13,48% від сумарної частоти всіх форм іменників (див. Табл. 1).

Порівняно з українськими, кожна з 10 найуживаніших форм російських іменників зустрічається більше 53 раз, а відсоток суми їх частот 11,15% нижче відповідного показника українських іменників. Отже, в аналізованих текстах українські іменники характеризуються більшою частотою вживання,

однак розбіжність між показниками їхньої частоти й частоти російських іменників не є статистично істотною.

Таблиця 1.

Частота 10 високочастотних словоформ іменників

Українська словоформа	Граматична характеристика	Абсолютна частота	Російська словоформа	Граматична характеристика	Абсолютна частота
альянсу	род. одн.	250	союза	род. одн.	190
країн	род. мн.	138	безопасности	род. одн.	154
безпеки	SgT	132	стран	SgT	84
року	род. одн.	127	сотрудничества	SgT.	83
членів	род. мн.	98	сил	род. мн.	76
сил	PlT	84	области	місц.одн.	74
співпраці	SgT	70	года	род.одн	63
миру	SgT	69	государств	род. мн.	62
партнерства	SgT	69	мира	SgT	53
країни	ім. мн.	48	уровне	місц.одн.	53
УСЬОГО		1085	УСЬОГО		892

Граматичний аналіз найуживаніших словоформ показує, що в обох масивах текстів переважають іменники, що мають обидві форми числа, причому максимальними показниками відрізняються форми однини з майже однаковою сумарною частотою: для українських іменників 377 (*альянсу, року*) і російських – 380 (*союза, области, года, уровне*). Висока частота незначної кількості українських словоформ компенсується більшою кількістю форм менш частотних російських іменників.

Наступними за частотою є іменники *Singularia Tantum*, причому в українських текстах словоформи цих іменників зустрічаються частіше порівняно з російськими – 340 (*безпеки, співпраці, миру, партнерства*) і 290 (*безопасность, сотрудничество, мир*). Сумарна частота форм іменників множини становить 284 в українському тексті (*країн, членів, країни*), й 146 – у російському (*стран, государств*). Іменники *Pluralia Tantum* представлені в обох списках однією формою. Однак, найчастіше іменники *Pluralia Tantum* зустрічаються в українському тексті 84 (*сил* укр.) і 76 (*сил* рос.).

Отже, аналіз наведених вище даних доводить, що в текстах офіційних документів форми українських іменників порівняно з російськими характеризуються незначно вищими показниками частоти по всім трьом групам. Натомість при майже рівних показниках сумарної частоти найуживаніших форм однини російські іменники представлені більшою кількістю форм. Пояснення цих результатів, імовірно, слід шукати в особливостях системних характеристик іменників цих груп в українській і російській мовах.

При застосуванні статистичних методів істотною проблемою є лексична й граматична омонімія, оскільки явище омонімії спотворює статистичні дані як про частоту форм числа, так і про граматичну категорію в цілому. Для зняття граматичної омонімії крім контекстного аналізу (*застосування сили – збройні сили*) використовувалися також дані алфавітних ЧС, словникові статті яких представлені лемою й включають всі зустрінуті в текстах словоформи даного іменника з їхніми частотами. Кількісне співвідношення українських і російських іменників різних груп на сотню словникових статей алфавітних ЧС відображено в Табл. 2.

Таблиця 2.

Розподіл іменників трьох груп

Номер сотні	Іменники, що мають обидві форми числа		<i>Singularia Tantum</i>		<i>Pluralia Tantum</i>	
	укр.	рос.	укр.	рос.	укр.	рос.
1	65	64	30	32	5	4
2	71	77	25	22	4	1
3	77	74	23	26	-	-
4	72	69	27	30	1	1
5	65	72	33	25	2	3
6	79	82	18	18	3	-
7	86	83	14	17	-	-
8	75	76	25	24	-	-
9	68	73	30	26	2	1
10 неповна	70	55	13	15	1	1
УСЬОГО:	728	725	225	220	18	11

Усього в аналізованих текстах зустрівся 971 український і 956 російських іменників. При цьому відповідно до результатів аналізу алфавітних ЧС найбільш численними є групи слів, що мають обидві форми числа й охоплюють відповідно 74,98% загальної кількості українських й 75,84% російських іменників у тексті. Причому це єдина група, де кількість російських іменників переважає кількість українських. *Singularia Tantum* становлять 23,17% усіх українських і 23,01% усіх російських іменників у текстах. Найменш численною є група іменників *Pluralia Tantum* 1,85% загальної кількості українських і відповідно 1,15% усіх російських іменників у текстах. Отже, максимальною частотою вживання характеризуються російські й українські іменники, що мають повну парадигм форм числа.

У лексичних системах української і російської мов іменники зазначених груп характеризуються різними кількісними показниками й становлять певний відсоток загальної кількості слів цієї частини мови. Для зіставлення показників груп іменників за способом реалізації категорії числа в системах української і російської мови були використані близькі за обсягом українсько-російський словник [7] і словник російської мови Ожегова [8], а в текстах – алфавітні ЧС іменників. Процентне співвідношення трьох груп іменників представлено в Табл. 3.

Таблиця 3.

Співвідношення трьох груп іменників у словнику й тексті

Група іменників	Словник (%)		Текст (%)	
	український	російський	український	російський
що мають обидві форми числа	72,89	76,71	74,98	75,84
<i>Singularia Tantum</i>	24,14	21,47	23,17	23,01
<i>Pluralia Tantum</i>	2,98	1,82	1,85	1,15
УСЬОГО:	100,0	100,0	100,0	100,0

Як показують результати аналізу даних Табл. 3, співвідношення українських і російських іменників за способом реалізації категорії числа в словнику й тексті не виявляє істотних розбіжностей за винятком групи *Pluralia Tantum*: російських іменників цієї групи істотно менше, ніж українських як у словнику ($\varepsilon=38,93$), так і в тексті ($\varepsilon=37,84$). Істотні розбіжності між показниками іменників *Pluralia Tantum* можливо пояснюються наявністю в українському словнику таких іменників, що позначають одне поняття, але мають різні граматичні характеристики, як наприклад *радість* (*Singularia Tantum*) – *радоці* (*Pluralia Tantum*), *заздрість* (*Singularia Tantum*) – *заздроці* (*Pluralia Tantum*) і т. ін.

Суттєві розбіжності у співвідношенні українських і російських іменників *Pluralia Tantum* в аналізованих текстах пояснюються тим, що іменники, які позначають одне поняття, залежно від перекладу можуть мати різні граматичні характеристики [2: 185], наприклад *відносини* (*Pluralia Tantum*) – *связь* (має обидві форми числа), *дані* (*Pluralia Tantum*) – *показатель* (має обидві форми числа), *двері* (*Pluralia Tantum*) – *дверь* (має обидві форми числа), *підвалини* (*Pluralia Tantum*) – *основание* (має обидві форми числа), *стосунки* (*Pluralia Tantum*) – *связь* (має обидві форми числа) і т. ін.

Цілком можна вважати, що кількісне співвідношення груп українських і російських іменників у тексті залежить від їх системних характеристик. Збільшення в тексті порівняно зі словником відсотка російських іменників *Singularia Tantum*, імовірно, пояснюється стилістичними особливостями аналізованих текстів. Однак, підтвердити це припущення можливо тільки за умовою дослідження текстів інших функціональних стилів.

Таким чином, статистичні характеристики категорії числа українських і російських іменників залежать від їхнього місця в загальній системі іменників і кількості форм у їх парадигмі. Реалізація категорії числа аналізованих іменників у словнику й тексті не виявляє істотних розбіжностей за винятком групи *Pluralia Tantum*: російських іменників цієї групи істотно менше ніж українських як в словнику, так і в тексті. Максимальною частотою в аналізованих текстах характеризуються українські іменники з найбільшою кількістю форм у парадигмі, однак відповідні російські іменники представлені більшою загальною кількістю. Для українського тексту порівняно зі словником характерним є збільшення кількості іменників, що мають обидві форми числа, а для російського – іменників *Singularia Tantum* і форм однини. Матеріал корпусу паралельних текстів надає можливість для подальшого зіставлення отриманих результатів аналізу системних і функціональних ознак іменників флективних мов з відповідними показниками реалізації категорії числа в аналітичних мовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Швачко К.К., Терентьев П.В., Янусян Т.Г., Швачко С.А. Введение в сравнительную типологию английского, русского и украинского языков. – К.: Вища школа, 1977. – 147 с.

2. Перебийнос В.И., Бобкова Т.В. Типология категории числа имени существительного (на материале русского, украинского и английского языков) // Труды и материалы III Международного конгресса исследователей русского языка "Русский язык: исторические судьбы и современность". – М., 2007. – С. 184-185.
3. Довідник НАТО 2001 рік. НАТО. Брюссель, 2001.
4. www.nato.int
5. ProLing Office 5.0, РУТА 5.0. CD.
6. Перебийніс В.С., Муравицька М.П., Дарчук Н.П. Частотні словники та їх використання. – К.: Наукова думка, 1985. – 202 с.
7. Українсько-російський словник / Уклад. Г.П. Їжакевич та інші. – К., Наукова думка, 1999. – 984 с.
8. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М., Русский язык, 1988. – 816 с.

Матеріал надійшов до редакції 14.03. 2008 р.

Бобкова Т.В. Системные и функциональные характеристики категории числа украинских и русских существительных.

Статья посвящена анализу системных и функциональных характеристик категории числа украинских и русских имён существительных. Результаты исследования реализации категории числа украинских и русских существительных в параллельных текстах официальных документов доказывают зависимость функциональных характеристик существительных от их системных особенностей.

Bobkova T.V. Systemic and Functional Features of the Category of Number of Ukrainian and Russian Nouns.

The article deals with the analysis of systemic and functional characteristics of the category of number of Ukrainian and Russian nouns. The results of the investigation of realization of the category of number in parallel texts of official documents prove the dependence of functional characteristics of nouns from their systemic properties.